

Het midden- en kleinbedrijf in 1989

Produktiegroei en werkgelegenheidscreatie in het midden- en kleinbedrijf zetten krachtig door. In dit artikel worden de vooruitzichten voor 1989 geschetst. Op basis van de nieuwste inzichten lijkt een afzetgroei in het mkb van 3% mogelijk, waardoor er ruim 40.000 arbeidsplaatsen bijkomen. Door verlaging van de minimumloonkosten zou de banencreatie in het mkb nog aanzienlijk groter kunnen zijn. Ten slotte pleiten de auteurs voor maatregelen om ook het exportpotentieel van met name het middenbedrijf beter te benutten.

DRS. W.H.J. VERHOEVEN – DRS. A.R.M. WENNEKERS*

Plaatsbepaling

Tot het midden- en kleinbedrijf (mkb) worden in Nederland alle particuliere ondernemingen – uitgezonderd de landbouw en visserij – gerekend die een winsttoegmerk hebben en minder dan 100 werknemers tellen. Daarbinnen vormen de bedrijven met minder dan 10 werknemers het kleinbedrijf en die met meer dan 10 het middenbedrijf. Particuliere ondernemingen met 100 of meer werknemers worden dan tot het grootbedrijf gerekend. Figuur 1 geeft de positie van het mkb weer in het bedrijfsleven.

Het midden- en kleinbedrijf neemt een belangrijke plaats in binnen het Nederlandse bedrijfsleven. Van de 485.000 economisch actieve bedrijven behoort 76% tot het midden- en kleinbedrijf. Van de bedrijven in het particuliere bedrijfsleven exclusief landbouw behoort bijna 99% tot het mkb. Van de afzet van het totale bedrijfsleven wordt ruim f 200 miljard of wel 31% door het mkb geleverd. De werkgelegenheid in het mkb kwam in 1986 uit op 1,6 miljoen arbeids-

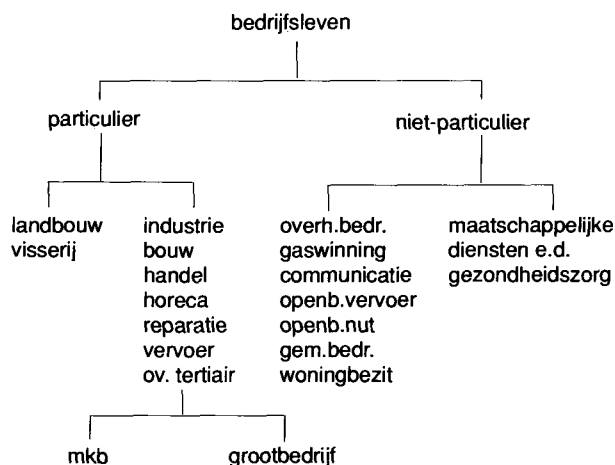
jaren, dat is ruim 40% van de werkgelegenheid van het totale bedrijfsleven.

Structuur

Per sector kunnen aanzienlijke verschillen optreden¹. Het mkb is dominant in de horeca, de auto- en reparatiesector en in mindere mate in de handel en de bouwnijverheid. De kleine en middelgrote bedrijven zijn in de totale industrie minder sterk aanwezig, maar de industrie vormt niéttémén de grootste mkb-sector. Tabel 1 geeft een samenvattend overzicht van de sectorstructuur van het mkb. Binnen de daar gepresenteerde sectoren zijn het mkb en het grootbedrijf overigens niet altijd elkaars directe concurrenten. Dit is wel het geval in de detailhandel, horeca en reparatie. In de andere sectoren hebben mkb en grootbedrijf veelal elk een eigen 'niche' in de markt (andere branchesamenstelling) en/of vervullen zij een complementaire functie als toeleverancier of distributeur. Niet alleen de sectorstructuur maar ook de afzetsamenstelling van het mkb wijkt af van die van het totale bedrijfsleven. Figuur 2 laat zien dat het mkb relatief sterk op de binnenlandse markt is georiënteerd. Met name in de industrie blijft het uitvoeraandeel van het mkb (35%) achter bij dat van het grootbedrijf (61%). Wel zijn veel kleinere bedrijven toeleverancier voor exporterende ondernemingen. Ten dele lenen de producten van het mkb zich minder goed voor export dan die van het grootbedrijf.

Aan de kostenkant wordt het mkb gekenmerkt door een relatief hoge arbeidsintensiteit. Doordat de gemiddeld lagere arbeidsproductiviteit onvoldoende wordt gecompenseerd door een lage loonvoet drukken de loonkosten in het mkb relatief zwaar op de exploitatie². De betekenis hiervan voor het beleid komt later in dit artikel aan de orde.

Figuur 1. Plaatsbepaling mkb

* De auteurs zijn verbonden aan het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf (EIM) te Zoetermeer.

1. Zie ook R.M. Braaksma, H.J. Gianotten en W.H.J. Verhoeven, *Midden- en kleinbedrijf in de markt*, EIM, november 1987.

2. Zie A.C.P. de Koning en G. Regter, *Wat kost arbeid in klein en groot?*, EIM, november 1987.

Binnenlandse afzet

Toelevering aan andere binnenlandse bedrijven is voor veel kleine en middelgrote ondernemingen de belangrijkste activiteit. In de industrie en de bouw gaat het daarbij vooral om de levering van halffabrikaten. Het mkb in het vervoer en in de zakelijke dienstverlening zijn belangrijke leveranciers van intermediaire diensten. De tendens bij grote bedrijven zich meer op kernactiviteiten te richten, speelt daarbij het mkb in de kaart. Ook over de bestemming van de intermediaire afzet van de kleinere bedrijven is het een en ander bekend. Meer dan bij het grootbedrijf is deze gericht op landbouw, bouwnijverheid en groothandel, hoewel in absolute zin de industrie de belangrijkste afnemer is.

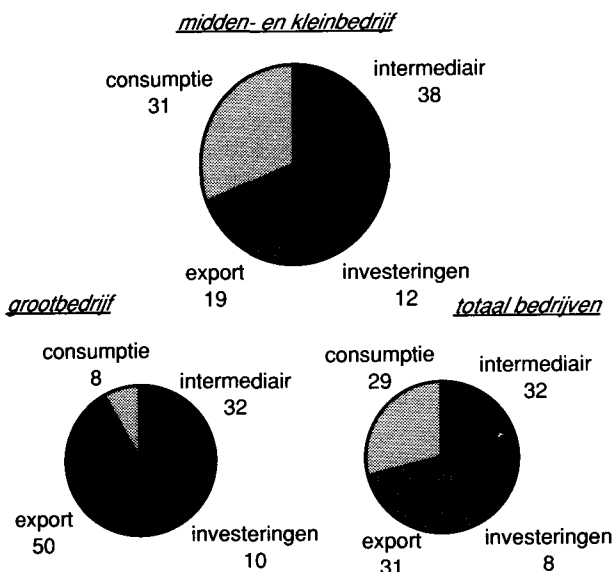
De consumptieve afzet is met een aandeel van ruim 30% in de totale mkb-afzet eveneens een omvangrijke afzetcategorie. Deze is in het mkb relatief zeer sterk gericht op handel, horeca, reparatie en overige diensten (te zamen goed voor circa 75%). De relatief bescheiden consumptieve afzet van de kleine en middelgrote industrie betreft vooral voedingsmiddelen, meubelen en kleding, die van de bouwnijverheid vooral onderhoudswerkzaamheden. In vergelijking met de totale particuliere consumptie valt bovendien op dat het mkb niet betrokken is bij de levering van de z.g. vaste lasten (energie, kwartaal, woningbezit). De consumptieve afzetgroei van het mkb dient tegen die achtergrond te worden gezien.

Ten slotte verzorgt het mkb bijna de helft van de afzet van in het binnenland geproduceerde investeringsgoederen. Het kleine en middelgrote bedrijf in zowel industrie, groothandel, zakelijke diensten (architecten) als bouwnijverheid zijn hierbij betrokken. In absolute zin springt vooral de bijdrage van het mkb in de bouw in het oog. Van de zeer omvangrijke investeringen in woningen, gebouwen en grond-, weg- en waterbouw (gww) wordt namelijk ongeveer de helft rechtstreeks door de kleine en middelgrote bouw- en bouwinstallatiebedrijven opgeleverd.

Export

Ofschoon export in belangrijke mate een aangelegenheid is voor grote bedrijven, is het mkb toch verantwoordelijk voor circa 18% van de nationale export. Dit betreft dan

Figuur 2. Afzetstructuur mkb, grootbedrijf en totaal bedrijven in procenten (1986)

Tabel 1. Sectorstructuur van afzet en werkgelegenheid in het totale bedrijfsleven en aandeel mkb, 1986

	Afzet		Werkgelegenheid	
	in mrd.gld.	aandeel mkb in %	arbeids-jaren ^a	aandeel mkb in %
Landb. en visserij	35,8	—	270	—
Energie ^b	51,5	—	56	—
Industrie	264,5	28	895	37
Bouw	53,6	65	336	79
Groothandel	51,4	71	300	78
Detailhandel ^c	24,8	62	385	69
Horeca	12,4	87	131	90
Reparatie, e.d. ^c	8,1	95	84	96
Vervoer en comm.	41,8	35	323	33
Ov. tertiaire diensten ^d	69,3	36	575	39
Kwart. diensten, e.d. ^e	72,3	—	591	—
Totaal bedrijven	685,5	31	3.946	41
Part. bedrijfsleven	440,0	49	2.839	57

a. Arbeidsjaren x 1.000.

b. Delfstoffenwinning en openbaar nut.

c. De autoverkoop zijn begrepen in de sector reparatie.

d. Bank- en verzekeringswezen, zakelijke diensten, cultuur, sport en recreatie, overige dienstverlenende bedrijven.

e. Woningbezit, gezondheidszorg, maatschappelijke dienstverlening, en dergelijke.

Bron: *Centraal economisch plan 1988; Nationale rekeningen 1987 en het Midden- en kleinbedrijf in 1987 en 1988.*

goederen en diensten die direct of via intermediairs in het buitenland worden afgezet. Bij de hoogte van de export zijn drie deels overlappende factoren van belang.

De aard van de bedrijvigheid

Niet alle activiteiten lenen zich voor export. Zo zijn de detailhandel en de consumentgerichte ambachten op grond van hun verzorgingsfunctie niet geëigend voor export. Bij de bouw vormt de geringe verplaatsbaarheid van materiaal een belemmering. Binnen de industrie vormen de transportkosten en de taal een barrière voor de export van respectievelijk bouwmaterialen en drukwerk. Deze producten worden van oudsher vooral door het mkb vervaardigd. Hier staat tegenover dat andere producten die veel geëxporteerd worden, zoals basismetaal en basischemie, als gevolg van het grootschalige productieproces nauwelijks door het mkb worden vervaardigd. De sectorstructuur blijkt dan ook een belangrijke verklaringsgrond te zijn voor de lage exportquote van het mkb. Ruim de helft van het verschil in exportquote tussen klein en groot vloeit voort uit de sectorstructuur. Het mkb exporteert relatief veel voedingsmiddelen en fabrikaten.

De schaal

Het afzetgebied dat een bedrijf nodig heeft om een voldoende hoog rendement te realiseren hangt samen met de omvang van het bedrijf. Grote bedrijven zullen derhalve het benodigde afzetgebied eerder over de grens zoeken dan kleine. Terwijl de export bij het grootbedrijf 50% van de afzet uitmaakt, bedraagt dit aandeel bij het mkb slechts 19%. Ook als voor niet-exporteurs wordt gecorrigeerd – het aandeel van niet-exporterende bedrijven is in het mkb hoog – is de exportquote in het mkb lager. De exportoriëntatie is erg eenzijdig. Ongeveer tweederde van de mkb-export gaat naar België en de Bondsrepubliek. Van het exporterende mkb voert zelfs 40% uitsluitend naar deze landen uit³. De export-

3. Zie hiervoor: EVD, *De EVD tussen export en beleid*, Den Haag, 1986; KNOV, *Ondernemers kiezen Europa*, Rijswijk, 1988.

groei van het mkb hangt dan ook nauw samen met de ontwikkeling in deze buurlanden. Het verschil in exportgenegenheid tussen grootteklassen komt vooral naar voren bij de industrie en het vervoer, waar bedrijven eerder technisch dan commercieel zijn ingesteld. Veel kleine industriële bedrijven die zelf niet in staat zijn te exporteren, maken gebruik van intermediairs (onder andere handelshuizen). Voor het industriële mkb ligt het aandeel van deze indirecte export op ruim een derde.

Gebrek aan kennis en middelen

Export door het mkb gaat met veel problemen gepaard⁴. De meest voorkomende problemen zijn gelegen in:

- de kennis (over de markt, distributiekkanalen, financiële arrangementen, technische specificaties, taalbarrières, wetgeving);
- de risico's (betrouwbaarheid van de partner, rechtszekerheid, politieke stabiliteit, betalingsmoraal, wisselkoers);
- de lange procedures (administratieve rompslomp, kwaliteits- en keuringseisen, douanebepalingen, financiering en verzekering);
- de hoge kosten (transport en krediet).

Veel kleinere bedrijven weten niet goed hoe ze op de buitenlandse markt moeten opereren en hoe ze problemen die zich op het gebied van export voordoen moeten oplossen. Ook weten zij niet tot welke instanties zij zich daarbij moeten wenden. Zij beschikken ook niet over de mankracht om zich uitgebreid met export bezig te houden, of missen de financiële armsgslag. Van een goed exportplan is geen sprake. Export geschiedt meestal op ad-hoc-basis, waarbij getracht wordt overtollige voorraden elders te slijten. Het produkt is weinig afgestemd op de wensen en smaken van de buitenlandse afnemer. Het contact met de buitenlandse afnemer is veelal passief; men zoekt niet zelf naar een markt. Ook wordt weinig gebruik gemaakt van adviseurs. Het korte-termijndenken staat voorop, waarbij vooral de hoogte van de marges van belang is. Motieven om niet te exporteren liggen dan ook vooral in de aard van het produkt, de concurrentie en de bureaucratie. De praktijk leert echter dat potentiële exporteurs vaak meer beren op de weg zien dan feitelijk gerechtvaardigd is.

De verwachtingen voor 1989

De economische vooruitzichten voor 1989 zijn gunstig. Wel neemt het groeitempo in binnen- en buitenland in vergelijking met 1988 iets af. In de *Macro economische verkenning 1989* van het Centraal Planbureau werd een produktiegroei van 2,5% mogelijk geacht. Hierbij was verondersteld dat bij een stabiele dollarkoers de voor ons land relevante wereldhandel met 5% zou toenemen. Op grond van de huidige inzichten zou de wereldhandelsgroei echter nog 1% hoger uit kunnen komen. Deze uitkomst is echter met grote onzekerheden omkleed. De dollarkoers is momenteel weinig stabiel, terwijl de grote handelstekorten van de VS de gunstige buitenlandse ontwikkeling onder druk kunnen zetten. Op basis van de informatie uit het afgelopen najaar⁵ wordt voor het mkb een *produktiegroei* verwacht van 2,5%, die vrijwel gelijk is aan de prognose uit de *Macro economische verkenning* voor het totale bedrijfsleven.

Op grond van deze prognose zal de *export* van het mkb dit jaar met bijna 4% kunnen toenemen. In vergelijking met het achter ons liggende jaar betekent dit een kleine vertraging. Het mkb zou daarmee een geringere groei realiseren dan het totale bedrijfsleven (5%, exclusief energie), wat samenhangt met de relatief geringe invoergroei van Duitsland

Tabel 2. De ontwikkeling van de produktie en werkgelegenheid in het mkb in 1989

	Produktie ^a	Werkgelegenheid ^a
Industrie	2,75	1
Bouwnijverheid	1,5	0,5
Groothandel	3	2
Detailhandel	1,75	0,75
Horeca	2	1,25
Auto- en reparatiesector	1,75	2
Vervoer	3,25	1,25
Overige tertiaire diensten	3,25	2,25
Midden- en kleinbedrijf	2,5 (3) ^b	1,25 (1,5) ^b

a. Mutaties in % ten opzichte van 1988.

b. Bijgestelde raming op grond van de nieuwste inzichten.

Bron: *Economische verkenning midden- en kleinbedrijf*, 1989.

en België. Nadat de winstmarges de afgelopen jaren als gevolg van de val van de dollar onder druk stonden, kunnen de winstmarges in 1989 bij een stabiele dollarkoers weer verbeteren.

De afzet van *consumptiegoederen en diensten* zal in het mkb naar verwachting met 2% toenemen, en daarmee achterblijven bij de toename van de particuliere consumptie die met 2,5% groeit. Het mkb in de detailhandel in voedings- en genotmiddelen verliest nog steeds terrein aan het grootwinkelbedrijf. Daarnaast blijven de toeristische bestedingen van Nederlanders in het buitenland fors groeien, terwijl ook de invoerpenetratie doorgaat.

De afzet van *investeringsgoederen* die nauw samenhangt met de investeringsactiviteiten van het bedrijfsleven en de overheid, alsmede met de woningbouw, zal naar verwachting minder groeien dan in 1988. In tegenstelling tot vorig jaar zal de nieuwbouw van woningen dit jaar niet uitgebreid worden. De investeringen in outillage en bedrijfsgebouwen groeien naar verwachting maar weinig, terwijl de investeringen in wegtransportmiddelen zelfs iets kunnen dalen. Alleen de investeringen in vliegtuigen nemen fors toe, maar dit type investeringen wordt niet door het mkb geleverd.

De *intermediaire leveringen* worden vooral bepaald door de economische ontwikkeling in de diverse sectoren, de voorraadvorming, de mate van uitbesteding van werkzaamheden en de concurrentie uit het buitenland. Door de algehele groeivertraging die optreedt bij de produktie van het bedrijfsleven zullen de intermediaire leveringen dit jaar toenemen met slechts 2,5%.

De produktiegroei zal niet in alle sectoren gelijk zijn. In de sectoren bouwnijverheid, detailhandel en auto- en reparatiesector blijft de ontwikkeling achter bij de gemiddelde groei. De stagnatie in de woningbouw remt de produktiegroei in de bouwnijverheid. Het mkb in de detailhandel verliest marktaandeel aan het grootwinkelbedrijf en de auto- en reparatiesector kampt met een daling in de autoverkoop. De industrie, het vervoer en de groothandel profiteren van de exportontwikkeling die een hogere groei vertoont dan de binnenlandse afzet. De overige tertiaire dienstverlening, met name de zakelijke diensten, zal de sterkste groei laten zien.

4. AMRO/KNOV, *Betere exportkansen voor het mkb*, Amsterdam, 1983; W.H.J. Verhoeven, *Het exportgedrag van het midden- en kleinbedrijf*, Zoetermeer, 1985; EVD, *De EVD tussen export en beleid*, Den Haag, 1986; KNOV, *Ondernemers kiezen Europa*, Rijswijk, 1988.

5. Gebaseerd op *Economische verkenning midden- en kleinbedrijf 1989*, EIM, Zoetermeer, september 1988.

Bij een stijging van de *arbeidsproductiviteit* met 1,25% zal volgens de najaarsprognose de *werkgelegenheid* in het mkb in 1989 kunnen toenemen met 1,25%, wat neerkomt op 22.000 arbeidsjaren. Dit betekent dat het aantal mensen dat dit jaar in het mkb werkzaam is met 34.000 uitgebreid kan worden. De meeste werkgelegenheid wordt gecreëerd in de overige tertiaire dienstverlening en de groot-handel.

De kostenstijging blijft dit jaar gematigd, waarbij onder invloed van een stabielere dollar de concurrentiepositie kan verbeteren. De verwachting is dan ook dat het mkb zowel op de binnen- als buitenlandse markt een margeverbetering kan realiseren, wat uitmondt in een stijging van de winst voor belasting met 9%. Voor zelfstandigen vormt de winst de belangrijkste bron van inkomen. Het beschikbare inkomen van zelfstandigen stijgt in 1989 met 5,25%. De koopkracht van deze inkomensgroep neemt dan met 4% toe. Het beschikbare inkomen wordt positief beïnvloed door de daling van de sociale lasten en negatief door de progressie van de inkomstenbelasting en het op nul stellen van de basispremie van de WIR.

Nieuwste inzichten

Naar het zich nu laat aanzien, ontwikkelt de wereldhandel zich gunstiger dan in september werd voorzien. Ook de economische ontwikkeling van België en de Bondsrepubliek is gunstiger dan eerder werd geraamd, zodat de exportgroei nog wat hoger kan uitkomen dan hiervoor is vermeld. Voor het mkb behoort nu een exportgroei van 4,5 à 5% tot de mogelijkheden. Ook de consumptie lijkt iets hoger te kunnen uitkomen dan eerder geraamd. Onder invloed van extra bedrijfsinvesteringen zou de afzet van investeringsgoederen door het mkb ruim 1% meer kunnen toenemen. De intermediaire leveringen zouden 0,5% hoger uit kunnen komen, zodat de produktiegroei van het mkb dan 0,5% extra kan toenemen. Onder deze omstandigheden zou de werkgelegenheid 6.000 arbeidsjaren, of wel 7.000 werkzame personen, hoger uitkomen dan hiervoor geraamd.

Onzekerheden

De raming voor 1989 is met grote onzekerheden omgeven. Een belangrijke veronderstelling bij de prognose voor 1989 is een stabilisatie van de dollar op het niveau van f 2,-. Indien de handelstekorten van de VS zouden aanhouden en de nieuwe regering-Bush geen afdoende maatregelen zou nemen ter beteugeling van het begrotingstekort, dan is het denkbaar dat de dollar aan een vrije val begint en is een daling van 10% in 1989 en van 20% op de middellange termijn niet uit te sluiten. De concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven zal onder deze omstandigheden aanzienlijk verslechteren. Als gevolg van de veel lagere prijzen van de concurrenten zouden een lagere exportgroei en een verhoogde invoerpenetratie optreden. Ook de investeringen zouden minder groeien. Alleen de consumptie zou onder invloed van de lagere invoerprijzen iets toenemen. De produktie van het Nederlandse bedrijfsleven zou onder die omstandigheden dit jaar blijken de in de *Macro economische verkenning 1989* gepubliceerde dollarvariant 0,3% lager uitkomen dan eerder werd geraamd. Op middellange termijn (1992) zou de produktie van het Nederlandse bedrijfsleven zelfs 1% lager liggen dan bij een stabiele dollar. De werkloosheid zou 29.000 personen hoger uitkomen. Ook het mkb ondervindt van een lagere dollarkoers nadelige gevolgen. Zijn dit jaar de negatieve effecten nog beperkt (produktiegroei -0,1%), in 1992 zal de pro-

Tabel 3. Tentatieve effecten voor het mkb van een waarde-daling van de dollar met 20% in 1989 e.v., cumulatieve afwijking ten opzichte van centraal pad in procenten

Omschrijving	1989	1992
Veronderstelling:		
- waardedaling van de dollar	-10	-20
Resultaten:		
- productie	-0,1	-0,8
- export	-0,6	-2
- afzet investeringsgoederen	-0,4	-1,3
- afzet consumptiegoederen	0,2	0,3
- afzet intermediaire leveringen	-0,1	-1,0
- afzetprijs	-0,7	-2,5
- loonvoet	-0,1	-1,5
- werkgelegenheid (x 1.000 arbeidsjaren)	-1	-12
- arbeidsinkomensquote	0,2	0,8

Bron: *Economische verkenning midden- en kleinbedrijf*, 1989.

duktie 0,8% lager uitvallen dan in het geval van een stabiele dollar. De prijzen komen onder grote druk te staan, wat gepaard gaat met margeverlies. De winst zou dit jaar reeds 0,8% en in 1992 zelfs 3,8% lager uitkomen. In 1989 zou de werkgelegenheid 1.000 en in 1992 12.000 arbeidsjaren lager zijn. Voor het midden- en kleinbedrijf zijn de gevolgen van de lagere dollarkoers wat minder groot dan voor het totale bedrijfsleven. Het midden- en kleinbedrijf is duidelijk minder afhankelijk van de export, terwijl het mkb op de binnenlandse markt in sterke mate op segmenten opereert waar bedrijven weinig rechtstreeks last hebben van de invoerpenetratie. Te denken valt aan de bouwrijverheid, de detailhandel en de tertiaire dienstverlening. Daarnaast wordt een aantal activiteiten waarin het mkb sterk is vertegenwoordigd, zoals woningbouw, nauwelijks beïnvloed door internationale ontwikkelingen.

Werkgelegenheidspotentieel

In de hiervoor gepresenteerde raming voor 1989 neemt het arbeidsvolume in het mkb nog iets krachtiger toe dan in het totale bedrijfsleven. Dit was ook al het geval in de jaren 1986-1988, mede omdat toen de bouwrijverheid, de handel en diverse commerciële diensten een relatief sterke werkgelegenheidsgroei vertoonden. Het mkb neemt in deze jaren, zowel gerekend in arbeidsjaren als in werkzame personen, ongeveer de helft van het in 1985 ingezette werkgelegenheidsherstel van het bedrijfsleven voor zijn rekening⁶. In het licht van de omvangrijke structurele oververtegenwoordiging van de minder geschoolden in de werkloosheid, is deze banencreatie van extra betekenis. Het opleidingsniveau van de werkgelegenheid in het mkb is immers relatief laag. Het aandeel van het minimumloon in de loonsom is bij het mkb en vooral het kleinbedrijf relatief groot. Dit is vooral het geval in de bedrijfstakken detailhandel, horeca en reparatiebedrijven. Hoewel hierover geen exacte gegevens bekend zijn, lijkt het aannemelijk dat ook nieuwe banen in het mkb gemiddeld laagwaardiger zijn dan die in het grootbedrijf.

De toekomstige bijdrage van het mkb aan de werkgelegenheidsgroei zal onder meer afhangen van de relatieve prijsontwikkeling van goederen en diensten die het mkb

6. Over de periode 1970-1985 daalde de werkgelegenheid in het mkb gemiddeld 0,7% per jaar, terwijl deze in het grootbedrijf met 1,1% afnam. Zie: G.Th. Elsendoorn, *Werkgelegenheid en schaal-grootte 1960-1985*, EIM, Zoetermeer, september 1988.

produceert. Eerder onderzoek⁷ heeft laten zien dat bij voorbeeld een relatief gematigde loonontwikkeling in arbeidsintensieve sectoren kan leiden tot extra arbeidsplaatsen in het mkb. Het ligt dan voor de hand dat ook beleidsmaatregelen gericht op (verdere) verlaging van de minimumloonkosten, die momenteel sterk in de belangstelling staan, vooral in de kleine en middelgrote bedrijven extra banen zullen opleveren. We hebben hiervoor een partiële berekening uitgevoerd. Een verlaging van de bruto-minimumloonkosten met 15%, onder handhaving van het netto-minimumloon, zou direct tot gevolg hebben dat de loonvoet in het totale bedrijfsleven met 0,5% zou dalen en in het mkb met 0,8%. Ceteris paribus zou dit in het mkb een werkgelegenheidseffect hebben van 5.000 arbeidsjaren. Het mkb zou dan meer dan de helft van de werkgelegenheidscreatie in het totale bedrijfsleven voor zijn rekening nemen. De loonvoet van het mkb in de detailhandel, horeca en reparatiebedrijven zou daarbij met bijna 3% dalen. Omdat in deze sectoren ook veel deeltijdarbeid voorkomt, zou het aantal personen dat in het mkb aan de slag kan aanmerkelijk hoger uitkomen. Uiteraard zijn de effecten groter indien de lonen tussen minimumloon en modaal eveneens zouden dalen.

Een daling van het minimumloon zou er verder toe leiden dat de koopkracht iets zou verbeteren doordat met name de diensten van de horeca, de reparatiebedrijven en de overige dienstverlenende bedrijven (kappers, wasserijen, en dergelijke) aanmerkelijk goedkoper zouden worden. Door de verandering van de relatieve prijzen zou er tevens een verschuiving in het consumptiepatroon kunnen optreden. Ook zou de concurrentiepositie van vooral de kleinere ondernemingen in deze bedrijfstakken ten opzichte van het zwarte circuit kunnen verbeteren. Van deze factoren te zamen is een additionele groei van de werkgelegenheid te verwachten, die voor het mkb ruwweg geschat wordt op 3.000 arbeidsjaren. Op de korte termijn zou de werkgelegenheid in het mkb derhalve met 8.000 arbeidsjaren toenemen.

Bedacht moet worden dat er op wat langere termijn nog andere effecten kunnen optreden die niet direct te becijferen zijn⁸. Zo betekent een verlaging van de minimumloonvoet niet alleen een verlaging van de gemiddelde loonvoet, maar ook een relatieve loonkostendaling van laaggeschoolde ten opzichte van hooggeschoolde arbeid, wat kan leiden tot substitutie-effecten, waardoor er een verschuiving kan optreden in de richting van een meer arbeidsintensief productieproces met gebruikmaking van relatief meer laaggeschoold personeel. Dit effect zou met name bij de middelgrote en grote ondernemingen in de industrie en bouwnijverheid kunnen optreden. In het kleinbedrijf, waar gemiddeld maar 2 à 3 mensen werkzaam zijn, lijken de mogelijkheden tot substitutie van hooggeschoolde door laaggeschoolde arbeid beperkt.

Besluit

Naar het zich nu laat aanzien, is de economische groei in 1988 niet alleen ver uitgegaan boven de aanvankelijke verwachtingen, maar is zelfs sprake van een piekjaar. Het nu voor ons liggende jaar 1989 lijkt in elk geval het zesde achtereenvolgende jaar met een productiegroei van meer dan 2% te kunnen worden. Inmiddels zal dan sprake zijn van een langdurige periode van herstel van winstgevendheid en investeringsgeneigdheid, en sinds 1985 ook van werkgelegenheid. Het midden- en kleinbedrijf heeft van deze ontwikkelingen geprofiteerd maar heeft er ook aan bijgedragen.

Welke contouren van de toekomstige ontwikkeling na 1989 tekenen zich nu al af? Wat zullen de kansen en de bedreigingen voor het mkb zijn? Allereerst is er de onze-

kertheid over de mondiale economische ontwikkeling. De tekorten op de begroting en de handelsbalans van de VS hangen nog als een zwaard van Damocles boven de wereldmarkt. Slechts bij een trendmatige wereldhandelsgroei van minstens 4% per jaar kan de Nederlandse economie met de 2 à 3% per jaar groeien die voor substantiële verlaging van de werkloosheid nodig is. Ook voor het mkb is deze onzekerheid, als gevolg van de intermediaire verwevenheid, van cruciaal belang.

Intussen werpt ook de eenwording van de Europese markt haar schaduw vooruit. Deze zal voor het mkb in elk geval toenemende concurrentie op de binnenlandse en de buitenlandse markt met zich meebrengen⁹. Een verdere concentratie kan het gevolg zijn. Maar ook zullen er toenemende exportmogelijkheden zijn voor met name het middenbedrijf met zijn nog onvolledig benutte exportpotentieel. Wil dit exportpotentieel werkelijk aangeboord kunnen worden, dan zal een oplossing gevonden moeten worden voor de vele problemen die het mkb op zijn weg vindt. Vooral de problemen op het gebied van kennis, informatievoorziening en het vinden van betrouwbare partners in het buitenland blijven nijpend. Export in het mkb moet meer geschieden op basis van planning en actieve marketing. Exportconsulenten kunnen hierbij goede diensten bewijzen. Ook moeten ondernemers in het mkb meer samenwerken. Voor veel kleine industriële ondernemers zou indirecte export via handelshuizen de oplossing zijn. De taak van de overheid ligt in een gerichte informatievoorziening en in het wegnemen van financiële drempels.

Zelfs bij handhaving van het huidige tempo van economische groei zal de werkloosheid, en vooral die van de lager opgeleiden, nog lange tijd hoog zijn. Naast het macro-economische beleid gericht op kostenmatiging lijken ook specifieke maatregelen, zoals verlaging van de minimumloonkosten, een oplossing te bieden. In het voorafgaande hebben wij geschetst dat juist het mkb dan een interessante bijdrage aan het werkgelegenheidsherstel zou kunnen leveren.

Wim Verhoeven
Sander Wennekers

7. W.H.J. Verhoeven, H.H.M. Peeters en H. van de Kamp, *Loon-differentiatie en werkgelegenheid in het midden- en kleinbedrijf*, EIM, Zoetermeer, maart 1988.

8. Zie: CPB, *Gevolgen verlaging minimumloon; een verkenning*, werkdocument nr. 25, september 1988.

9. Zie: R.E. van der Horst e.a., *De Europese uitdaging*, EIM, november 1988.